

УДК 81'255.4-112.111-21Шекспір.030=161.2

РЕЦЕПЦІЯ ТРАГЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Олексин О. З.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті досліджено історію перекладу трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» українською мовою. Проаналізовано головні етапи входження цього твору в українську літературу. Основну увагу зосереджено на друкованих перекладах, виконаних П. Кулишем, А. Гозенпудом, І. Стешенко, І. Костецьким та Ю. Андруховичем.

Ключові слова: В. Шекспір, трагедія «Ромео і Джульєтта», рецепція, переклад.

Олексин О. З. Рецепция трагедии У. Шекспира «Ромео и Джульетта» в украинской литературе. В статье исследована история перевода трагедии «Ромео и Джульетта» на украинский язык. Проанализированы главные этапы вхождения этого произведения в украинскую литературу. Основное внимание сосредоточено на напечатанных переводах, выполненных П. Кулишем, А. Гозенпудом, И. Стешенко, И. Костецким и Ю. Андруховичем.

Ключевые слова: У. Шекспир, трагедия «Ромео и Джульєтта», рецепция, перевод.

Oleksyn O. Z. Reception of W. Shakespeare's tragedy "Romeo and Juliet" in Ukrainian literature. The article outlines the history of "Romeo and Juliet" translations covering the main stages of its entering into Ukrainian literature. It focuses on print translations done by P. Kulish, A. Hosenpud, I. Steshenko, I. Kostetskyi and Yu. Andrukhovych. The tragedy was translated for the first time by P. Kulish and published in 1901 after I. Franko edited and supplied it with a preface and commentaries. In 1928 P. Kulish's translation was published under M. Voronyi's editorship whose aim was to update the language and style to the demands of the time. A new translation was done by A. Hosenpud in 1937. In two decades it was followed by I. Steshenko's interpretation of the tragedy which later was also published in a complete six-volume edition of Shakespeare's works, making it the translation through which a Ukrainian reader usually gets acquainted with the play. In 1957 another translation of the play done by I. Kostetskyi appeared in Munich. It is the result of the translator's modernist literary and esthetic position which makes it more reader – than listener-oriented. In 1988 "Prapor" magazine published V. Mysyk's interpretation which was done in 1932 but because of the translator's arrest it could not come out earlier. It is highly evaluated by scholars and has a lot of benefits in comparison with other existing translations. The everlasting topicality of W. Shakespeare's work and its inexhaustible interpretation is conclusively proved by the appearance of Yu. Andrukhovych's translation done in 2016. Thus, "Romeo and Juliet" is a true example of multiplicity of translations done by the outstanding figures of Ukrainian translation and literature.

Key words: W. Shakespeare, "Romeo and Juliet", reception, translation.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Українськомовна художня шекспіріана – невід'ємна частина української культури. Українські переклади В. Шекспіра у ХХ ст. мали на меті не тільки ознайомити читачів із творчістю драматурга, як це було в багатьох європейських країнах, а й виконували важливу націєтворчу функцію. Вони уможлилювали пряме, без посередників, спілкування української культури з іноземними літературами [12], відігравали роль зберігача духовних цінностей, були виховним засобом та засобом самовиразу нації та збагачення спроможностей рідної мови [4]. Перші повні переклади В. Шекспіра вийшли друком у кінці ХІХ – початку ХХ ст., а повне видання творів з'явилося лише 1986 року. Для порівняння, перші повні переклади драматурга опубліковано у Франції (1776–1783) та Німеччині (1762–1766 – прозовий переклад 22 п'єс, 1775–1782 – повний переклад). Над українськими перекладами протягом десятиліть працювали майже півсотні видатних діячів української літератури та культури, залишивши нам часткові і повні, рукописні та друко-

вані інтерпретації. Для багатьох драм притаманна множинність перекладів. Більшість нових інтерпретацій з'являлася на зміну застарілим з огляду на мову, відповідність оригіналу чи майстерність його відтворення. Знаковою стала поява повного зібрання творів драматурга.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію перекладів творів В. Шекспіра українською мовою досліджували багато вчених. Серед найважливіших праць – стаття Г. Кочура «Шекспир на Україні» [7] та монографія М. Стріхи «Український художній переклад: між літературою і націєтворенням» [12]. Автори подають загальний огляд української шекспіріани, виділяють ключові постаті перекладачів, завдяки яким твори драматурга з'явилися в нашій літературі. Переклади В. Шекспіра крізь призму націєтворчого чинника досліджує Р. Зорівчак [4], інтерпретації «Гамлета», «Короля Ліра», «Генріха ІV» та сонетів аналізує Л. Коломієць [5]. **Актуальність** цієї статті зумовлено потребою доповнити українську шекспіріану розвідкою, у якій зосереджено увагу на систематизації перекладів трагедії «Ромео і Джульєтта».

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – систематизувати та поглибити рецепцію трагедії «Ромео і Джульєтта» як одного з ключових творів В. Шекспіра. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: установити хронологію та проаналізувати появу друкованих перекладів твору, виконаних П. Кулішем, А. Гозенпудом, І. Стешенко, В. Мисиком, І. Костецьким та Ю. Андруховичем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трагедія «Ромео і Джульєтта» належить до першого періоду творчості В. Шекспіра (1588–1594) і поєднує в собі мотиви трагедії та комедії, посідаючи особливе місце серед творів драматурга. «Взявши в свої руки давню «трагічну історію» закоханої пари, він [В. Шекспір] зумів зробити з неї свій перший незрівнянний архітвір, вливаючи в стару, уже перед ним майстерно сформовану посудину огнистий напій свого генія», – пише І. Франко у передмові до перекладу П. Куліша [13, 151]. Завдяки своїй високій художньо-естетичній вартості протягом століть цей твір привертав увагу багатьох інтерпретаторів, адже «шедеври класики, – як зазначає В. Радчук, – дають цілу вервечку перекладацьких тлумачень насамперед завдяки своїй смисломісткості. Власне мірилом багатогранності й живучості твору може бути кількість його перекладів, несамоовитість і суперництво перекладачів. Твори-одноденки з часом втрачають не лише привабливість, але й міліють смислом. Класика обростає смислом, усотує його і насичується ним» [10].

Українською мовою трагедію вперше переклав П. Куліш, який, як зазначає М. Стріха, є «першою по-справжньому великою й багатогранною постанню українського перекладу [...]». Постаючи на рівному місці, не маючи попередників, починаючи з чистого аркуша, зумів перекласти сам-один тринадцять Шекспірових драм (а можливо, і п'ятнадцять – два рукописи було, схоже, навки втрачено). Нічого подібного на шекспірівській ниві у нас не з'явилося й тому» [12, 68–69]. Уже сам обсяг проведеної роботи є гідним великої поваги, адже нікому з інших перекладачів В. Шекспіра не вдалося одному перекласти стільки драм (друге місце за кількістю перекладів належить І. Стешенко – 6 драм). Шекспіріана П. Куліша – влучна ілюстрація важливого теоретичного висновку Р. Зорівчак про історію художнього перекладу: «Більшість українських письменників минулого подвижницьки ставилася до перекладацтва» [4]. 1901 р. Львівське видавництво НТШ надрукувало цей переклад за редакцією, з передмовою та поясненнями І. Франка, який водночас є першим його критиком: «Минаючи деякі відступлення від англійського тексту, зазначені нами в нотах, мусимо Кулішів переклад сеї трагедії признати незвичайно вдатним і гарним» [13, 155]. Окрім того, І. Франко подає інформацію про історію друку перекладу цього твору, яка свідчить про його важливість у перекладацькій творчості П. Куліша: «[...] в часі свого побуту у Львові 1881 р., розпочинаючи друк перекладеного Шекспіра, Куліш зразу поклав був на першому місці «Ромео та Джульєтту» і вже надрукував два чи три аркуші сеї трагедії, та чомусь потім змінив свій план і велів знищити надруковані аркуші, а натомість дав до друку «Отелло» [13, 155].

1928 р. «Ромео та Джульєтта» виходить за редакцією та з виправленнями українського поета М. Воронного. У передмові до цього видання автор згадує про те, що 1920 р. Лесь Курбас, готуючи до вистави «Ромео та Джульєтту» у перекладі П. Куліша, звернувся до нього з проханням «випростувати та підчистити старомодний стиль і важкувату мову цього перекладу, відповідно до літературних і сценічних вимог нашого часу», але через «бурхливі обставини тодішнього життя» (після падіння УНР М. Воронний 1920 р. емігрував до Варшави, а 1921 р. – до Львова) зробити цього не вдалося [1, І]. Коли поет повернувся в УРСР, із такою ж пропозицією у 1927 р. звернулося до нього видавництво «Український робітник». М. Воронний писав про свою перекладацьку роботу: «Глибоко шануючи пам'ять і літературознавчі заслуги П. Куліша, я обережно, прочищаючи стиль його викладу, раз-у-раз дбав про те, щоб у своїй реставраційній праці зберегти всі індивідуальні ознаки письменника [...]». Докладаючи до праці великого письменника грудку і своєї скромної праці, я хотів лише, щоб Куліш у цім новім виданні перекладу Шекспірового архітвору виглядав трохи підмолодженням і причепуреним. [...] Так, або тепер, або ніколи. Далі пізно вже буде, бо будуть не переробки чужих перекладів, а нові переклади» [1, III–IV].

Такий новий переклад, виконаний А. Гозенпудом, з'явився 1937 р. Він містить передмову, у якій перекладач розглядає питання датування та перші видання твору в Англії, його джерела, основну проблематику та образи героїв. А. Гозенпуд – не тільки перекладач, але і музикознавець, театрознавець, театральний критик, який захистив кандидатську дисертацію на тему «Шекспір і музика». Саме тому значну частину передмови присвячено питанням сценічної історії трагедії, зокрема її музично-сценічному оформленню та тлумаченню.

1952 р. у двотомному виданні творів В. Шекспіра опубліковано переклад І. Стешенко, який пізніше увійшов до тритомника 1964 р. та повного шеститомного видання творів драматурга (2 том, 1985 р.), а це, своєю чергою, означає, що саме через нього український читач знайомиться з Шекспіровою «Ромео і Джульєттою». На думку Г. Кочура, цей переклад, хоча і беззодоганний у деталях, має значні й різноманітні позитивні якості: «І. Стешенко добре володіє віршем, вона – чудовий знавець і мови оригіналу, і мови, на яку перекладає. Сама в минулому актриса, І. Стешенко чудово знає сцену, і театральність (у хорошому значенні цього слова) – важлива позитивна риса її перекладів: в них однаково враховані і інтереси актора, який вимовляє текст, і інтереси глядача, який цей текст сприймає» [7, 726]. І. Стешенко як перекладача характеризує Р. Зорівчак: «З самого початку Стешенко-перекладач поставила до себе дуже суворі вимоги. Переклад, на її думку, – це творча одержимість перекладаваним твором і його автором, а не холоднокровне «перекладування» іншою мовою, хай навіть і на високому професійному рівні. Іншомовний твір повинен звучати в перекладі на іншу мову так, начебто він і був написаний цією мовою: лише стилістична своєрід-

ність, особливості мислення й деталі побуту повинні говорити про те, що перед тобою – твір письменника іншої країни, іншого народу» [3].

1957 р. у Мюнхенському видавництві «На горі» у серії «Світовий театр» виходить «Ромео і Джульєтта» І. Костецького (Ігоря В'ячеславовича Мерзлякова). Через свою малодоступність переклад майже не відомий широкому загалу читачів. Він містить передмову перекладача під назвою «Презнаменита й прежалісна трагедія Ромео та Джульєтти. По-українському наново переказана», у якій автор подає інформацію про джерела твору, його головних героїв із наголосом на образі Брата Лоренцо, коротку історію театральних постановок та опери. Щонайважливіше, вона включає міркування І. Костецького про його інтерпретативну позицію та головне завдання перекладу – створити «музей, гербарій, відіграний засобами сьогоdnішнього театру» [14, 12]. Оскільки В. Шекспір писав для театру, перекладача насамперед цікавила проблема так званого театрального стилю. Він вважав, що мову кожного персонажа слід трактувати як належну до комплексу певної театральної маски, з її неповторними функціями. Серед найважчих моментів перекладу І. Костецький виділяє гру слів, зазначаючи, що «тут шукано еквіваленту, що зберігав би повну дійовість для сучасного українського глядача, і тому тут інколи відбігано від літеральності дуже далеко» [14, 12]. Цей переклад – результат втілення модерністських світоглядно-естетичних позицій перекладача, для якого перекладацтво, як стверджує С. Павличко, стало головним способом модернізувати культуру. Дослідниця також зазначає, що «переклади Ігоря Костецького були полігоном для вербальних вправ, навіть приводом для них. Він часто перекладав не для того, щоб ознайомити читача з новим автором, а для того, щоб погратися у філологічні ігри» [9, 353]. Попри усі недоліки перекладацької манери, які робили його переклади, за висловом Л. Коломієць, «елітним філологічним «чтивом»» [5, 224], І. Костецький, ставши одним із модерних відкривачів В. Шекспіра у нашій літературі [2, 128], відкривав нові шари українського художнього мислення у ХХ столітті [9, 504].

1988 р. у журналі «Прапор» надруковано переклад «Ромео і Джульєтти» В. Мисика. Його зроблено ще 1932 р., але через арешт перекладача не зміг видати його своєчасно, а потім часу для внесення належних виправлень вже не вистачило. Протягом наступного півстоліття В. Мисик увійшов в українську шекспіріану лише як перекладач «Тімона Афіньського» та «Юлія Цезаря», що особливо прикро, адже дослідники високо оцінюють його «Ромео і Джульєтту». Так, після зіставлення з пізнішими перекладами цієї трагедії, зокрема А. Гозенпуда

та І. Стешенко, Г. Кочур зазначає, що «і в такому вигляді, в якому він дійшов до нас, цей переклад має немалу перевагу перед тими, що є в розпорядженні і читачів, і режисерів» [6, 502]. А М. Стріха вважає, що ця інтерпретація на сьогодні – найкращий переклад «Ромео і Джульєтти» [11]. Переклад особливо цікавий з погляду відтворення гри слів, оскільки В. Мисик виявляє неабияку майстерність і пропонує сміливу, невимушену гру слів, яка функціонально адекватна оригінальній.

Про актуальність творів В. Шекспіра у ХХІ столітті та невичерпність інтерпретацій свідчить переклад Ю. Андруховича, який вийшов 2016 р. у видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» під назвою «Трагедія Ромео і Джульєтти». Це вже другий переклад творів В. Шекспіра, виконаний сучасним українським письменником Ю. Андруховичем. У 2000 р. надруковано переклад «Гамлета», який Л. Коломієць визначає як постмодерністську за духом інтерпретацію найвідомішого Шекспірового твору, у якій перекладач виступив стратегічним союзником І. Костецького і реформатором необарокової традиції перекладу [5, 314–315]. «Трагедія Ромео і Джульєтти» стала шостим друкованим перекладом цього твору, поповнивши скарбницю української шекспіріани.

Серед перекладів трагедії «Ромео і Джульєтта» – рукописний варіант Г. Хоткевича, який на сучасному етапі має лише літературно-історичну цінність, але його публікація та перекладознавчий аналіз із застосуванням об'єктивних критеріїв оцінки, за якими, на думку М. Стіхи, «повинна стояти й історична доба перекладача, і завдання, що він їх перед собою ставив, і потенційне коло його читачів» [12, 75], доповнили б українську шекспіріану. Адже, як слушно зауважує О. Лучук, «якщо зібрати такі різночасові переклади одного твору разом, то кожен читач міг би простежити не тільки історію українського перекладу, а й тенденції розвитку нашої культури» [8, 93].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, Шекспірова трагедія «Ромео і Джульєтта» – справжній зразок множинності інтерпретацій одного твору, адже налічує сім перекладів, створених у різні роки ХІХ–ХХІ століття такими майстрами, як П. Куліш (надруковано 1901 р. за редакцією І. Франка, 1928 р. за редакцією М. Вороного), В. Мисик (перекладено 1932 р., надруковано 1980 р.), А. Гозенпуд (1937 р.), І. Стешенко (1952 р.), І. Костецький (1957 р.), Ю. Андрухович (2016 р.), Г. Хоткевич (рукопис). У перспективі доречно провести їхній глибокий аналіз, який допоміг би не лише повніше розкрити зміст оригіналу, а й слугував би дороговказом для майбутніх перекладачів творів В. Шекспіра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вороний М. З приводу перекладу : Передмова / Микола Вороний // Шекспір В. Ромео і Джульєтта / В. Шекспір ; пер. з англ. П. Куліша ; ред. та автор передм. М. Вороний. – Х. : Укр. робітник, 1928. – С. І–ІV.
2. Дроздовський Д. Поетика й філософія Шекспірівського тексту в художній концепції Ігоря Костецького: компаративістський аспект / Дмитро Дроздовський // *Studia methodologica*. – Тернопіль : Редакц.-видавн. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 30. – С. 127–134.
3. Зорівчак Р. Славного дідуни гідна онука / Роксолана Зорівчак // Літературна Україна. – 2002. – 31 січ.

4. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник / Роксолана Зорівчак // Літературна Україна. – 2005. – 13 січ.
5. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари: актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу: [навч. посіб.] / Л. В. Коломієць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 527 с.
6. Кочур Г. Кілька уваг до Василя Мисика та його перекладу «Ромео і Джульєтта» / Григорій Кочур // Кочур Г. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / упоряд. А. Кочур, М. Кочур ; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К. : Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 497–502.
7. Кочур Г. Шекспир на Украине / Григорій Кочур // Кочур Г. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / упоряд. А. Кочур, М. Кочур ; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К. : Смолоскип, 2008. – Т. 2. – С. 704–729.
8. Лучук О. Діалогічна природа літератури: Перекладознавчі та літературознавчі нариси / Ольга Лучук. – Львів : Вид-во Українського Католицького університету, 2004. – 280 с.
9. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.
10. Радчук В. Д. Що таке інтерпретація? [Електронний ресурс] / В. Д. Радчук. – Режим доступу: www.novamova.info/htm/radchuk/pereklad_12.htm.
11. Стріха М. Василь Мисик – той, хто вижив на Соловках / Максим Стріха // Україна молода. – 2012. – № 060. – 24 квітня.
12. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / Максим Стріха. – К. : Факт-Наш час, 2006. – 344 с.
13. Франко І. Передмова [до видання: Вільям Шекспір. Ромео та Джульєтта. Переклад П. О. Куліша... Львів, 1901] / Іван Франко // Франко І. : Зібрання творів у 50-ти томах. Том 33 : Літературно-критичні праці (1900–1902). – К. : Наук. думка, 1982. – С. 146–155.
14. Шекспір В. Презнаменита й прежалісна трагедія Ромео та Джульєтта: По-українському наново переказана / Вільям Шекспір ; пер. з англ. І. Костецького. – Мюнхен : Видання «На горі». Серія «Світовий театр», 1957. – 101 с.